

Kelevéz. 1. Az elsőként egy XIII. századi okiratban megjelenő *kelevéz* (1273: *Keleuez* hn.) 'egy fajta dárdaszerű szálfegyver; a lovagi tornán használt lándzsa vashegye' — 'Art Lanze; Eisen spitze der Lanze' (TESz., EWUng.) etimológiai szótáraink szerint ismeretlen eredetű. A középkori hajító és döfő szálfegyver-variánsok magyar nevének származása szavunk és a *kép*² kivételével már tisztázódott: *cúca* déli szláv; *dárda* olasz, ill. középkori latin; *gerely* német; *kopja* szláv, közvetlen forrása meghatározatlan; *lándzsa* latin eredetű olasz. Nem véletlen, hogy e szavak mindegyike idegenből jött, hiszen a kérdéses harci eszköz használatát is idegen fegyveresek honosították meg a magyar hadászatban (a XII. század óta rohamosan növekvő szerepükről l. pl. BOROSY ANDRÁS „A lovagi haditechnika és a lovagság Magyarországon az Árpád-korban” c. tanulmányát: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Bp., 1984. 47—57). *Kelevéz* szavunk eredetéről szóló alábbi magyarázatom is erre a tényre támaszkodik: előképe feltehetően lovagi harcmodorra vonatkozó idegen nyelvi anyagban található.

2. Javaslatom kiinduló pontja a latin *gladius* 'kard' szónak a középkori latinban bőven adott, megfelelő hangalakú s jelentésű változata: „GLAIVUS, a Gallico *Glaive*, Gladius, lancea,

hasta, quo Eques lancea armatus perinde significatur. — GLAVEA ... Lancea, hasta, ut supra *Glaivus* ... *Invadendo in eos cum Glaveis seu lanceis* ... GLAVIUM, GLAVIUS, Eodem sensu ... *Richardo armato uno magno cutello et una lancea seu Glavio*” (DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* 4: 75, 77). Nyugat-Európa „vulgáris latin” nyelvei kisebb változtatással őrizték meg a szót: ófr. *glaive* (m. f.), *glave*; prov. *glavi*, *glazi* (DU CANGE i. h.), s ez már a XIII. század elején középfelnémet szövegekben is föltűnik. A „román” (újlatin) kölcsönszó a németben hamar elterjedt, s a XIV. és XV. században rendkívül sok változatát használták. A GRIMM fivérek átdolgozott nagyszótára GLEFE, gläfe 'lanze, lanzenträger' címszó alatt gazdagon illusztrálja a jelenséget (*Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. Vierter Band I. Abteilung 4. Teil. Bearbeitet von HERMANN WUNDERLICH et al. Leipzig, 1949. 7928—7934*). Néhány példa: *glave*, *gleve*, *gleive*; *gleven*, *glavin*, *glaevin*, *glaevine*; *glevenie*, *glefenei*; *gelve*, *clavine*, *cleve*; *glavier* (l. még: *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch von MATTHIAS LEXER. Erster Band. Stuttgart, 1974. 1030 k.*).

3. A fegyver, katonaság fogalomkör idegen eredetű szavai a magyar középkorban gyakran délnémet közvetítésűek (l. pl. KURCZ ÁGNES, *Lovagi kultúra Magyarországon a 13—14. században*. Bp., 1988. 118), *kelevéz* szavunk azonban szemmel láthatóan nem egyeztethető a „*glefe* típusú” szavakkal és közvetlenül a vulgáris latin szóformákkal sem. Feltűnő egyezés mutatkozik viszont a kérdéses megnevezés szemantikájában: a középfelnémet irodalom tanúsága szerint a szó a magyarhoz hasonlóan többször csupán a fegyver éles fémhegyét jelöli meg. Wolfram von Eschenbach „*Parzival*”-jában (1200—1210) megkülönbözteti a dárda nyelét (*Schaft*) a veszedelmes csúcsától: *unt ein scharpfe glaevin / dar inne al niwe was der schaft* (GRIMM 7932). Van költő, aki a dárdahegy milyenségéről még többet mond. Wirnt von Grafenberg verses Artus-regényében (1204—1209) például a „*Glävine*” híres indiai acélból való s oly szilárd, hogy még a követ is kettészeli: *Und ist sô herte daz ez den stein Rehte snîdet als ein zein* (Stäbchen; A. SCHULZ, herausgegeben von San-Marte: *Zur Waffenkunde des älteren deutschen Mittelalters. Quedlinburg und Leipzig, 1867. 175*). Érdemesnek látszik a fentiekre a BesztSzj. és a SchlSzj. lupatum bejegyzéseinek értelmezéséhez rámutatni.

4. *Kelevéz* (a régiségben *kelevész* és *kelevíz* is) szavunk hangsorának a feltételezett szókölcsonzés után történt kialakulását véleményem szerint a dolgozatom 2. pontjában bemutatott középkori latin variánsok alapján kísérelhetjük meg a legeredményesebben rekonstruálni. Formális levezetéshez kiindulól alapul elsősorban a többszörösen adatolt *glaivus* változat kínálkozik. Az eredetileg mély hangrendű szónak a német adatokban is megfigyelhető magas hangrendűvé válását ugyanis e szóalak *i* tartalmú kettőshangzójának monoftongizálódásával s az így keletkezett *e* hangzó befolyásával magyarázhatjuk meg. A szókezdő kettős mássalhangzó talán egyidejű feloldása a magyar nyelvben természetes jelenség. Szókezdő *g-* → *k-* átmenetre jövevényszavakban van — ha nem is gyakori — példa (vö. a TESz. *köpű* címszavát). A szóvégi mássalhangzó megőrzése végül a középkori latinból való magyarázat fontos kritériuma. Mindebben természetesen még sok a bizonytalansági tényező, homályban marad a szókölcsonzés folyamatának minden szükségszerű kísérő jelensége is: mikor? kitől? stb. Mégis azt hiszem, hogy nem haszontalan a fenti etimológiai kísérletet nyilvánosságra hozni, már csak azért sem, mert e nagy múltú magyar szó eredetére eddig senki nem adott még jobb magyarázatot.

FUTAKY ISTVÁN